

HANNA VANDENBUSSCHE

**NOCH
ENGEL
NOCH
BEEST**

HET BITTERE MENSBEELD
VAN BLAISE PASCAL
ALS PLEIDOOI VOOR MILDHEID

Houtekiet
Antwerpen / Amsterdam

INHOUD

9 INLEIDING

- 12 Geniaal en mysterieus
- 14 Citatenkunstenaar of seismoloog?
- 15 Echt filosoferen is spotten met de filosofen
- 17 Tussen grootsheid en ellende
- 18 De illusie van de maakbare mens
- 20 Een rebelse lachspiegel voor deze tijd

21 DE MENS DIE VOOR GOD WILDE SPELEN

- 25 De kracht van negatief denken
- 27 Stoïcijns en sceptisch doordenken met
Monsieur De Sacy
- 29 De engel in Epictetus en het beest in Montaigne
- 33 Uit het paradijs verjaagd
- 35 Een modderpoel vol misère: het jansenistische
mensbeeld
- 38 Allemaal Adam: de scheppingscompetentie
van de maakbare mens
- 41 Kwetsbare idolen: een geperverteerde omgang
met onze misère

43 ONS EGO IN STUKJES GEHAKT

- 45 Een examen in zelfliefde
- 47 Van Leuven naar Dijon
- 48 Waar ziet iemand *mij* voor aan?

- 49 Het vluchtige karakter van de liefde
53 Twee soorten van liefde en een ongepast verdriet
55 Wiskundig genie en toegewijde vader: een inktijk in het
leven van Etienne Pascal
56 Ons imaginaire zelfbeeld verpulverd
58 Een onmogelijk liefdesverlangen
60 Geen vier authentieke vrienden op deze aardbol
61 Een allergie voor affectie
62 De samenleving? Een gekkenhuis vol hatelijke ikken
63 Rechtvaardigheid als gecamoufleerde macht
65 De waanzin van de machthebber: een les in politieke
pedagogie

69 **WAAROM CLEOPATRA'S NEUS
TOT DE VERBEELDING SPREEKT**

- 71 Een bordje ja of nee
73 Meesteres der vergissingen en leugens
74 De verpletterende kracht van een minuscuul detail
77 Het verstand als marionet van de verbeelding
79 Een wetenschappelijke en filosofische strijdenoot
81 Descartes' methode: een uitgetekende weg naar
waarheid en geluk
83 Pascals anti-methode en de indifferente massa van de zee
84 Compassie met een kreupel lichaam versus ergernis
voor een kreupele geest
85 Meegaande meningenmachines
89 Van verbeelding naar finesse

91 **EEN KRUIJEL
IN HET UNIVERSUM**

- 93 Petry versus Govers
95 Over motivatiebarometers, hoogspringcompetities en
succesfactoren

- 96 Het hart van Pascal versus de (gecastreerde) haan van Plato
- 100 Waarom de natuur niet bang moet zijn
- 103 Beter één gemeenschappelijke vergissing dan een ontspoorde nieuwsgierigheid
- 104 *L'univers n'en sait rien...*
- 109 Een oneindigheid op menselijke schaal

113 **GOD MOET JUST NIKS**

- 115 The coin toss
- 118 Alwetende boekhouder of absolute heerser?
- 122 Welke dokter weet raad?
- 124 Verstopperkje spelen met God
- 127 Een vurige nacht in Parijs
- 130 De gok
- 132 Keuzes die niet te kiezen zijn
- 134 *S'abêtir*: geloven als training
- 135 Waar de apologeet de filosoof met de hamer ontmoet: Nietzsche en Pascal
- 137 Een gok op moed in de wereld

141 **WAANZIN EN WIJSHEID IN DE VERSTROOIING**

- 143 De pleitbezorgers van de verveling
- 145 Niet kunnen stilzitten
- 147 Van darts tot oorlog voeren
- 149 Pluk de tijd niet, maar vul hem op!
- 151 *Courir... toujours courir*
- 153 Een universeel geluksverlangen of Een eeuwige reden tot geklaag
- 155 Een rotsblok op maat
- 157 (Grootheids)waanzin in de verstrooiing
- 159 *Keeping Up Appearances*: Monsieur Jourdin en Hyacinth Bucket (Bou-queue)

163 DE ACHTERLIGGENDE GEDACHTE

165 Het is tijd

166 Een onbegrijpelijk monster

168 Waarom die erfzonde?

169 Het maakbare ego aan flarden

171 Een ontvlambare bom onder de filosofie

172 Waarom het inzicht dat we niets zijn... deugd kan doen

173 De achterliggende gedachte

179 NOTEN

INLEIDING

*L'homme n'est ni ange ni bête, et le malheur
veut que qui veut faire l'ange fait la bête'*

Wat is de mens? Een engel of een beest? Een alwetende god of een imbeciele aardworm? Een verkondiger van de waarheid of een cloaca vol vergissingen? Voor Blaise Pascal valt er niet te kiezen: we zijn allemaal onbegrijpelijke monsters.

De levenskunstenaars en coaches onder ons zullen nu wellicht niet meer verder lezen. Misschien maar beter zo, want dit is geen handleiding voor een goed en gelukkig leven. Verwacht bij Blaise Pascal geen visie op zelfontplooiing, laat staan een transparante taal waarin het mens-zijn verklaard wordt in termen van innovatie, project en potentieel. In Pascals denken is geen plaats voor een methode waarmee we stapsgewijs onszelf kunnen verklaren en realiseren. En toch putten vele lezers een bijzonder intellectueel genot uit zijn vlijmscherpe analyses, beelden en metaforen over de menselijke conditie.

Vaak heb ik mij afgevraagd wat mij in een denker als Blaise Pascal fascineerde. Ruim vijftien jaar lees en herlees ik zijn *Pensées* en verdwaal ik met plezier in zijn labyrint van raadselachtige beschrijvingen van de mens. Na een masterproef en een doctoraat vergezellen zijn gedachten mij als een soort levensgids. Ik geef toe: er bestaan rooskleurigere metaforen dan aardwormen, monsters, of cloaca's om over de mens na te denken. Toch is het mij tot nu toe gelukt om positief en dankbaar in het leven te staan, met de tegenstrijdigheden die erbij horen. Doorheen Pascals sombere en vlijmscherpe gedachten schemert namelijk een zekere lichtvoetigheid. Het is moeilijk een glimlach te onderdrukken als je leest hoe het universum is veranderd door de lengte van Cleopatra's neus. Of hoe een

brommende vlieg of een tokkende kip het oordeel van een wereldheerser op gevaarlijke wijze heeft beïnvloed. Elk woord uit Pascals oeuvre doet je als lezer huiveren, opschrikken of glimlachen. Je laat je vrijwillig meeslepen in een wirwar aan thema's, verhalen en beelden die nu eens grappig, dan weer confronterend en angstaanjagend zijn.

GENIAAL EN MYSTERIEUS

Pascals leven leest als een roman vol mysteries en paradoxen. Hij wordt geprezen als een wetenschappelijk en wiskundig genie, maar ook veroordeeld als een zwartgallige misantroop. Verschillende mirakels en mysteries kwamen op zijn pad, maar ook tal van ziektes en lichamelijke ongemakken. Zijn geniale geest was geworpen in een ziekelijk en zwak lichaam. Bij zijn geboorte in Clermont-Ferrand voorspelde men voor baby Pascal een levensduur van amper drie maanden. Het arme kind werd geteisterd door koortsaanvallen en allerhande vreemde ziektes. Het zien van stromend water was al voldoende om hem ondraaglijke fysieke kwellingen te bezorgen.

Hij bewoog zich moeiteloos tussen de verschillende werelden van wetenschap, geloof en filosofie. Zijn moeder overleed toen hij slechts drie jaar oud was, maar dankzij het onderricht van zijn vader zou hij zich ontwikkelen tot een intellectueel genie. Zijn oudere zus Gilberte omschreef hem in haar biografie als een wonderkind dat op dertienjarige leeftijd de grootste wetenschappers van zijn tijd omver kon blazen. Hij vond de rekenmachine uit (de *pascaline*) en bewees het bestaan van het luchtledige. Zijn inzichten omtrent de integraalleer, de projectieve meetkunde en de waarschijnlijk-

heidsberekening blijven tot op vandaag wiskundigen inspireren.

Pascals succesvolle carrière als wetenschapper en wiskundige werd gevolgd door een overweldigende fascinatie voor het christendom. Geïnspireerd door zijn jongere zus Jacqueline, met wie hij een intense en hechte band had, raakte hij in de ban van de strenge theologische leer van het jansenisme. Deze theologische stroming werd genoemd naar Jansenius, bisschop van Ieper en auteur van *L'Augustinus*. In dit werk vinden we de strenge theologische stelling terug dat de volledige mensheid verdorven is sinds de erfzonde en slechts kan hopen op Gods genade. Jansenisten beklemtoonden de absolute onmacht en verdorvenheid van de mens.

Pascal zou verschillende aspecten van het jansenisme verwerken in een groots project dat hij aankondigde als 'een apologie voor het christelijk geloof' – *Apologie de la religion chrétienne*. Vol verwachting keken zijn vrienden en familie uit naar een gestructureerd betoog waarin de waarde van het christendom zorgvuldig beargumenteerd werd. Groot was echter hun verbazing en teleurstelling toen ze, enkele weken na zijn dood, enkel wat grote vellen papier terugvonden waarop raadselachtige en haast onleesbare passages waren neergepend. Niet alleen de chaotische samenhang bleek een probleem: inhoudelijk waren sommige fragmenten bijzonder aanstootgevend. Waarom schreef Pascal over de mens als een cloacaen over politiek als een gekkenhuis?

Uiteindelijk viel de beslissing om Pascals raadselachtige ideeën te publiceren in hun oorspronkelijke versie onder de titel *Pensées*. De oorspronkelijke theologische intentie zou op die manier worden overstegen door een rijkdom aan thema's. In een stijl die nu eens geestig aanvoelt, dan weer vlijmscherp,

confronteert Pascal de lezer met herkenbare problemen zoals zelfbedrog, leugens, hypocrisie, onrechtvaardigheid en onrust.

CITATENKUNSTENAAR OF SEISMOLOOG?

Niet toevallig kent Pascal vandaag een zekere populariteit bij hedendaagse schrijvers en opiniemakers die op zoek zijn naar inspirerende quotes om hun mens- en wereldbeeld te stofferen. Zo werd zijn citaat over de menselijke onrust – ‘ons grootste ongeluk bestaat erin dat we niet kunnen stilzitten in een kamer’ – meermaals aangehaald in beschouwingen over de lockdown tijdens de coronacrisis. Of fungeerde zijn uitspraak over de rede en het hart – ‘het hart heeft eigen redenen waar de rede niets van af weet’ – als insteek voor een originele boodschap met Valentijn. Hierdoor resten van Pascals prikkelende ideeën slechts zinnen die in het ijle rondzweven.

Pascal is echter veel meer dan een citatenkunstenaar: hij wil begrijpen wat mensen drijft en waarom ze zich soms zo waanzinnig gedragen. Hij legt de menselijke paradoxen bloot zonder hen in een transparant en eenduidig discours te kaderen. Pascal gaat op dezelfde wijze te werk als een seismoloog: hij vertrekt van de schokeffecten en graaft naar de dieperliggende oorzaak wat hij *‘la raison des effets’* noemt. Beelden en metaforen helpen om de mens te ontrafelen en te ontcijferen als een blijvend mysterie, niet als een onderzoeksobject. De mens verschijnt nu eens als een drenkeling die niet langer weet waar hij vandaan komt, dan weer als ontroonde koning⁴ van wie de glorie-tijd al lang verstreken is of

als een gevangene die zijn nakende dood recht in de ogen kijkt.

Zelfkennis komt daarom nooit overeen met een transparante verklaring voor wie we zijn, maar is de enige manier om ons leven enigszins te beheersen. Dat leven ontglipt ons voortdurend, omdat we onszelf projecteren in imaginaire plannen, wensen en dromen voor de toekomst. Ons hele leven lang worden we gedreven door tegenstrijdige verlangens en instincten. Ontevreden met het leven dat we hebben, verlangen we ernaar om een fictief leven te leiden in de ogen van anderen². We zetten graag een masker op waarachter we maar al te graag onze tekortkomingen en gebreken verstoppen. Vaak willen we de waarheid over onszelf niet weten, en vermijden we haar aan anderen te vertellen. We verkiezen aantrekkelijke leugens boven droge waarheden, populariteit boven authentieke vriendschappen, macht boven rechtvaardigheid, een hyperactieve levensstijl boven een contemplatief bestaan.

ECHT FILOSOFEREN IS SPOTTEN MET DE FILOSOFEN

Als lezer van Pascals oeuvre waan je je in een universum vol dansende koningen, weetgierige wetenschappers, ijdele retorici en luidruchtige betweters. Ongetwijfeld zou Pascal zich vandaag uitleven in beschrijvingen van zelfingenomen politici die elkaar bestoken op X, voorheen Twitter, opiniemakers die elke discussie onmogelijk maken of zelfverklearde coaches die hun cliënten beloven om hun potentieel naar boven te halen. En ik vrees dat onze eigentijdse publieksfilosofen,

die hun erudiete kennis over mens en wereld afwisselen met X-quotes over hun favoriete wijn of vakantiebestemming, niet gespaard zouden blijven van zijn vlijmscherpe oordeel. Want ook in de zeventiende eeuw waren de filosofen Pascals favoriete mikpunt van kritiek.

Pascal geniet ervan om zijn filosofische voorgangers en tijdgenoten te bespotten. Plato en Aristoteles verschijnen als jolige mannen in lange jurken die zich wat amuseren met politiek. Epictetus is een duivelse kwast die de mens tot een god verheft, Montaigne een luie scepticus die de mens tot een onwetend beest verlaagt. Maar het is vooral Descartes, die de mens tot heer en meester van het universum maakt, die als Pascals favoriete schietschijf fungeert. Met zijn zinloze godsbewijzen en een schraal wereldbeeld, aldus Pascal, is Descartes nog geen uur de moeite waard om te bestuderen.

Pascals kritiek op de filosofie reikt echter verder dan enkele denigrerende beschrijvingen. Doorheen zijn werk waarschuwt hij voornamelijk voor filosofen die de mens in het centrum plaatsen, hem verheffen tot een soort god die waarheid en geluk binnen handbereik heeft. Hij bestempelt hen als goeroes, vertegenwoordigers van sektes die er een verkeerde en soms gevaarlijke mensvisie op nahouden. ‘Willen we echt filosoferen,’ aldus Pascal, ‘dan kunnen we maar best spotten met traditionele filosofen⁶.’

En spot is nog zeer eufemistisch uitgedrukt: Pascal laat elke vooronderstelling van de traditionele filosofie imploderen. Concepten als zelfkennis, waarheid, vrijheid en geluk worden in een nieuwe context geplaatst en van binnenuit ontwricht. ‘De waardigheid van de mens bestaat in zijn vermogen te denken⁷,’ erkent Pascal. Maar dat denken kan enkel zinvol zijn als het gericht is op de menselijke miserie. De mens komt tot het

besef dat hij nooit op eigen initiatief geluk en waarheid kan bereiken, dat zijn oordelen onbetrouwbaar zijn en dat zijn verlangen naar geluk nooit gestild kan worden.

TUSSEN GROOTSHEID EN ELLENDE

Filosofen lossen het raadsel van de menselijke conditie niet op, integendeel: ze versterken onze neiging tot leugens, zelfbedrog, ijdelheid of wanhoop. Maar hoe kunnen we dat ongrijpbare kluwen van ons bestaan dan wel ontwarren? Waarom zijn we nu eens groots, dan weer ellendig? Waarom zijn we noch engel, noch beest?

Hiervoor grijpt Pascal terug naar wat hij zelf het meest absurde raadsel van de mensheid noemt: de erfzonde. Alle menselijke tegenstrijdigheden gaan terug op dit mysterieuze moment waarop Adam een radicale keuze heeft gemaakt. Genesis I begint met een beschrijving van een toestand van grandeur in de Tuin van Eden. In die paradijselijke toestand richtte de eerste mens braaf en volgzaam zijn liefde op God. Maar een duivelse slang verleidde hem met een aantrekkelijk voorstel: wat als hij voortaan zelf God zou kunnen zijn? Een onafhankelijk wezen dat zich in het centrum van alles en iedereen kon plaatsen? Een almachtig wezen dat kon beslissen over goed en kwaad? Een alwetend wezen dat waarheid in zichzelf kon situeren? Adam bezweek en stemde in: hij liet God in de steek en koos voor het aardse leven. Het kwaad was geschied: Adams keuze zou een onuitwisbare smet op alle nakomelingen werpen. Het verlangen om zelf voor god te spelen, had hem tot slachtoffer van zijn eigen vrijheidsillusie gemaakt.

Na Adams fatale keuze, werd bijna de hele mensheid getekend door miserie. Slechts enkelingen konden rekenen op Gods genade, maar de meesten dobberden voortaan rond in een onverschillig universum als verloren zielen die hun oorsprong en bestemming vergeten waren. De enige grootsheid van de mens, aldus Pascal, bestaat in de gedachte aan zijn ellende⁸. Hij beseft dat hij machteloos is, gedoemd tot onwetendheid en overgeleverd aan de willekeur van God.

Die waardige en waarachtige gedachte wordt echter voortdurend verdrongen: elke mens bedriegt zichzelf en verstopt zijn misère achter een illusoir masker van grootsheid.

DE ILLUSIE VAN DE MAAKBARE MENS

Voor de hedendaagse lezer klinkt Pascals beschrijving van de grootsheid en ellende in de mens wellicht wereldvreemd. Zeldzaam zijn vandaag de verwijzingen naar de erfzonde als een verklaring voor onze menselijke tegenstrijdigheden. Nog zeldzamer is de gedachte dat we afhankelijk zijn van Gods genade om een goed en gelukkig leven te leiden.

Toch lijken we misschien sterker op die tegenstrijdige mens, op dat onbegrijpelijke monster, dan we denken. We leven tegenwoordig in een goden- en heldenmaatschappij waar velen zich willen profileren als scheppers van hun eigen leven. Steeds meer worden we aangemoedigd om ons lot in eigen handen te nemen en om te investeren in onze persoonlijke groei en ontwikkeling. Zo weerklinkt voortdurend het discours dat we aan onszelf moeten werken en onze grenzen moeten verleggen, dit zowel in psychische als fysieke zin. De maakbaarheidsprofeten van deze tijd schieten in elk maat-

schappelijk domein als paddenstoelen uit de grond. Zij scheppen de illusie van een maakbaar ik dat tot zichzelf komt en zich ontplooit volgens een precies uitgetekend levens- en stappenplan. De relatie tot anderen is vergelijkbaar met een competitie in een overvolle arena waarbij iedereen zijn ego herkenbaar en zichtbaar wil maken.

Die maakbaarheidsgedachte gaat echter gepaard met een dubbelzinnige omgang met kwetsbaarheid. Hoe succesvol we ook worden, zelfs als we 'het' maken, worden we onvermijdelijk geconfronteerd met onverwachte en onvoorspelbare gebeurtenissen. Zowel op persoonlijk als op mondiaal vlak komen er bedreigingen uit alle richtingen op ons af.

Maar onze verhouding tot de misère lijkt vandaag in een soort geperverteerde vorm te verschijnen. We hebben de laatste decennia het talent ontwikkeld om uit onze kwetsbaarheid een misvormde grandeur te putten. De eigen misère wordt een aanleiding om onszelf tot slachtoffer van anderen en van de wereld te promoten. Zo is het uitdrukkelijk tonen van emoties en kwetsbaarheid, weliswaar op een georkestreerde wijze, een instrument om respect en erkenning af te dwingen. Denken we bijvoorbeeld aan onze identificatie met het leed in de wereld waarbij de complexiteit van de gebeurtenissen gereduceerd wordt tot de manier waarop we onszelf erbij voelen. Een pandemie, een aardbeving wordt herleid tot een oppervlakkig decor waarbij het ego zijn emotionele betrokkenheid bij gebeurtenissen zo zichtbaar mogelijk maakt. Het X-account *How can I make this about me* ontmaskert die egocentrische betrokkenheid op de wereld op een enigszins ludieke, maar ook ontnuchterende wijze. Individuen maken een selfie op de voorgrond van een catastrofe en verschuiven op die manier de aandacht naar zichzelf.

EEN REBELSE LACHSPIEGEL VOOR DEZE TIJD

In dit boek wil ik laten zien dat Pascals tegenstrijdige mensvisie profetisch kan zijn voor onze tijd. De spanning tussen grootsheid en miserie heeft zich in onze gesecculariseerde wereld hertaald tot een nieuwe ambiguïteit, met name tussen maakbaarheid en kwetsbaarheid. In de volgende hoofdstukken gaan we na hoe deze spanning zich manifesteert in de relatie van de mens tot zichzelf, tot de samenleving en tot de wereld.

Blaise Pascal is een rebelse filosoof. Hij attaqueert, bekri-tiseert en zaait onrust, maar doet dit met een doel. Hij schudt ons wakker met onrustwekkende beschrijvingen, maar houdt ons tegelijk een lachspiegel voor.

Vaak wordt Pascal voorgesteld als een zwartgallige zuurpruim die een uiterst pessimistische mensvisie verkondigt. Pascal een optimist noemen, is wellicht wat overdreven, maar toch spreekt er doorheen zijn gedachten ook een relativerende boodschap. Hij hekelt voortdurend onze pretentie om onszelf als bron van waarheid en geluk te beschouwen. Hij toont hoe de waarheid onopgemerkt rondzwerft en ons overvalt op de meest onverwachte momenten. Hij laat zien hoe geluk en liefde geen kwestie zijn van individuele verdiensten, maar van een houding die we aannemen ten aanzien van ons bestaan. En op die manier moedigt Pascal ons aan om een zekere bescheidenheid te tonen in onze verhouding tot waarheid, (zelf) kennis en geluk. In zijn oeuvre lezen we onder meer een ode aan fijngevoeligheid en onbeheersbaarheid, aan mysterie en ambiguïteit.

Dan rest mij nog één advies aan de lezer, dat ik van Blaise Pascal heb meegekregen: ‘wie te snel leest, of te traag, zal er niets van begrijpen’...

HOOFDSTUK 1

**DE MENS
DIE VOOR GOD
WILDE SPELEN**

*‘Que deviendrez-vous donc, ô homme qui
cherchez quelle est votre véritable condition
par votre raison naturelle’¹⁰*

Ik zou mijn masterproef schrijven over Pascals visie op de menselijke conditie. Het leek op dat moment een dankbaar en toegankelijk thema: de filosofische vraag ‘Wat is de mens?’ had mij altijd al geïntrigeerd en ik voelde dankzij mijn studies Franse letterkunde een voorliefde voor denkers en schrijvers uit de zeventiende eeuw.

Vanuit een overmoedig enthousiasme kocht ik de eerste de beste editie van Pascals *Gedachten* die ik zou lezen en herlezen, op de trein tussen Leuven en Diksmuide, op een rustige plaats in de natuur of onderweg naar een loopwedstrijd. Aanvankelijk voelde ik bij die lectuur een zekere frustratie: Pascal schreef geen heldere filosofische uiteenzetting die je zomaar op gestructureerde wijze in een masterproef kan neerpennen. Het voelt alsof je willekeurig een boek openlaat, een citaat leest en iets denkt te begrijpen, of toch weer niet. Misschien is het dit wat mij tot op vandaag prikkelt om de *Gedachten* te blijven lezen, ontrafelen en interpreteren.

Voor de interpretatie van Pascals oeuvre is geduld, zelfdiscipline en vooral wat geluk nodig: je kan er niet op rekenen dat je tot een inzicht komt, zelfs niet na een urenlange leesroutine, het overvalt je als een soort genade. Ineens kan één zin, één begrip of één uitdrukking de sleutel vormen om de betekenis van andere fragmenten te ontsluiten. Alsof je plots de clou hebt gevonden die alle passages met elkaar verbindt en van waaruit je een betekenis kan achterhalen. Of om het met Pascal te zeggen: ‘elke auteur beoogt een betekenis waarbinnen alle paradoxale passages in overeenstemming zijn’¹⁷.